

Ὁ δ' εὐγενὴς Λόρδος, ὅστις, καθὼς εἶπομεν ἀνωτέρω, διευθύνετο πρὸς τὰς Ἑξινάδας φεύγων τὸν κίνδυνον τῆς φρεγάτας, περιέπεσεν εἰς ἄλλον ὄχι μικρότερον· διότι τρεῖς ὀλοκλήρους ἡμέρας ὀθούμενον ἀπὸ βιαιότατον ἄνεμον τὸ πλοιαρίου του, ἐκινδύνευε νὰ συντριβῆ ἐναντίον τῶν μεταξὺ Ἑξινάδων καὶ Δραγαμέστον σκοπέλων. Ἐν τούτοις ὁ Πρίγκιψ Μαυροκορδάτος μαθὼν τοὺς κινδύνους καὶ τὰς ταλαιπωρίας, ὅσας ἔπασχεν ὁ μεγαλόψυχος Λόρδος, ἔστειλεν εὐθὺς πέντε ἔνοπλα Ἑλληνικά πλοία καὶ ἓν πολεμικὸν βόϊκιον, *Λεορίδας* ὀνομαζόμενον, τὰ ὁποῖα ἐπρόσφερον πρὸς αὐτὸν πᾶσαν χεῖρα βοηθείας, καὶ ἀκολούθως περὶ τὴν αὐγὴν τῆς 24 Δεκεμβρίου κατευοδώθη εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου ὅλαι αἱ τάξεις τῶν ἐγκατοίκων τὸν ὑπεδέχθησαν μὲ προπομπὴν μεγίστην, εἰς ἔνδειξιν τῆς ὀφειλομένης εὐγνωμοσύνης πρὸς ἄνδρα συντελεστικώτατον εἰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τὴν ἀναγέννησιν».

*
**

Ἡ ἐν Μεσολογγίῳ πολιτεία του.

Ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἐν Μεσολογγίῳ διατριβῆς του ἐν θαυμασίᾳ ἀληθῶς τροπῇ, γράφει ὁ Γερμανὸς Βαρθόλδης, κατέδειξε διὰ μιᾶς ὁ Βύρων, ὅτι εἶχεν ἀποδυθῆ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀεροδρομοῦντα ἰδεολόγον, καὶ ἠδύνατο νὰ γείνη ἀληθῶς πρακτικὸς ἄνθρωπος. Ὁ ἀλκιβιάδεις αὐτοῦ χαρακτήρ ἐφάνη ἀναστομωθείς, οὕτως εἶπεῖν, ἅμα ὡς ἀνέλαβε νὰ ἐνεργήσῃ καὶ πράξῃ ὑπὲρ μεγάλου σκοποῦ, ὁ δὲ πρακτικὸς τοῦ Ἀγγλοῦ νοῦς ἀνέβλυσεν ὡς δροσῶδες καὶ ὑγιὲς νῆμα ἐν τῇ ἀναμενούσῃ αὐτὸν πλήρει δοκιμασιῶν καὶ στερήσεων ἀγρία ζωῇ. Ἐξ ἀρχῆς οὐδὲν ἄλλο ἐπέκρινεν ἢ διάνοιά του ἢ τὸ δυνατόν καὶ ἐφικτόν. Προσπάθησε νὰ καταστήσῃ ἀνθρωπινώτερον τὸν πόλεμον, καὶ νὰ καταλύσῃ τὰς βασάνους καὶ τὸν φόνον τῶν αἰχμαλώτων. Ἐγραψε δὲ εἰς τὸν Τοῦρκον διοικητὴν τῶν Πατρῶν Ἰουσοῦρ συνιστῶν αὐτῷ ἠπιωτέραν τὴν ἐνέργειαν, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν Τοῦρκους αἰχμαλώτους. Ἐσπούδασε νὰ συνδιαλλάξῃ τὰ ἀντίμαχα καὶ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἐνεργούντα ἑλληνικά στοιχεῖα, ἰστάμενος αὐτὸς ὑπεράνω τῶν ἐρίδων καὶ ἀποφεύγων πᾶσιν πρὸς τοὺς ἐρίζοντας οἰκειότητα. Εἰς πάντα συνεβούλευεν διόνοικαν ὁσάν τις Ἑλλήνων ἀπεπειράτο νὰ διαβάλλῃ παρ' αὐτῷ τὸν ἀντίπαλόν του, ἔφερον εὐθὺς τὸν κατήγορον πρὸ τοῦ κατηγορουμένου, καὶ ἀνεκοίνου εἰς τοῦτον ἀπροκαλύπτως τὰ ὑπέκειντο λεχθέντα. Προσῆνεγκεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Μαυροκορδάτου ὅσα εἶχε φέρει μετ' ἑαυτοῦ μετρητὰ, καὶ εἰς σιτηρῆσια μόνον κατέβαλλε δισχίλια τάλληρα καθ' ἑβδομάδα. Μισθοδοτήσας δ' ἐπίσης τοὺς στρατιώτας τοῦ Μάρκου Βότσαρη, ἀπετέλεσεν ἐκ τῶν λειψάνων τῶν μαχητῶν τοῦ Καρπενησίου σουλιωτικὴν σωματοφυλακίαν, καὶ προσεπάθησε νὰ συνειθίσῃ αὐτὴν

εἰς εὐρωπαϊκὴν πειθαρχίαν, παρὰσκευαζόμενος νὰ στρατεῦσῃ ὡς ἀρχιστράτηγος αὐτῶν κατὰ τῆς Ναυπάκτου. Ἡ μετὰ νοημοσύνης καὶ εὐσταθείας ἐπέμβασις αὐτοῦ εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἀπέτελεσεν εὐάρεστον ἀντίθεσιν πρὸς τὰς βιαιὰς νεωτεριστικὰς ὁρμὰς τῶν ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐκπολιτιστῶν, οἵτινες κατήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα, παντοῖα ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας αὐτῆς προτείνοντες. Ἐμειδίᾳ σαρκαστικῶς πρὸς τοὺς ἐκπολιτιστικὸς ἀγῶνας τοῦ φίλου του Στάνωπ, ὃν προσωνόμαζε «τυπογραφικὸν συνταγματάρχην», καὶ ἠμφοσθήτει περὶ τῆς χρησιμότητος ἐλευθέρου τύπου ἐν πάντῃ νηπιάζοντι πολιτισμῷ. Ἰσχυρίζετο δὲ μετ' ἐπιμονῆς, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἔπρεπε νὰ προπορευθῆ ἢ τὰς τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἐδυσφόρει καὶ ἠγανάκτει βλέπων τὴν φοβερὰν πλημμύραν προῶρων ὅλως βενθαιμειῶν ἐκπολιτιστικῶν μέσων, τυπογραφικῶν πισστηρίων, ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων καὶ ἱερῶν γραφῶν, ἣν ἐξέπεμπεν εἰς Ἑλλάδα ὁ λονδίνεις Σύλλογος. Καλῶς ἠσκημένος στρατὸς ἐφάνετο αὐτῷ πολὺ σπουδαιότερος καλῶς συντεταγμένων ἐφημερίδων. «Ἡ Ἑλλάς», ἔλεγεν ὁ Βύρων, «θέλει ἔχει ἀσφαλῆ νίκην ἔχουσα ἔμπειρόν τινα τραπέζιτην προϊστάμενον τῶν οικονομικῶν αὐτῆς, ἱκανὸν στρατηγὸν ἀρχηγούντα τακτικοῦ στρατοῦ, καὶ τὸν Ἀγγλὸν Ἀστιγὲ διοικούντα ὀπλισμένον ἀτμήρη στολίσκον». Οὐδεὶς τῶν ξένων φιλελλήνων ἐσκέπτετο τοσοῦτον ἐπωφελῶς πράγματι, οὐτ' ἐνήργει τοσοῦτον λογικῶς ὡς αὐτός. «Ἦθελε καταστῆ Σόλων ἢ Λυκούργος τῆς νέας Ἑλλάδος», εἶπε περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Γκαϊτε, ὅστις ἐξεπρόβλεπε πρὸς τὸν γραμματέα Μύλλερ ἐναντίον τῆς φιλελληνικῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Βύρωνος, *ἰδιουτεῖα* αὐτῆν ὑπολαμβάνων. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ δύναμις αὐτῆ ἐμείλλε νὰ θραυσθῆ, καὶ τοῦ θανάτου ἢ μοῖρα ἐπέπερωτο νὰ καταλάβῃ τὸν μεγαλοφυῆ ἄνδρα ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἐνεκαίνιζε νέον βίαν.

*
**

Ὁ θάνατος τοῦ ποιητοῦ.

Τὰ πρώτα ἐξολισθήματα τῆς νεκρᾶς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας ἐτελοῦντο ἐγγὺς αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτὰ του τὰ ὄμματα. Οἱ Σουλιῶται, ἀποπεύταντες πάντα χαλινὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μπότσαρη, ἤριζον ἀπαύστως πρὸς τοὺς Μεσολογγίτας καὶ τοὺς λοιποὺς Ἑλληνας. Ἠξίουσαν νὰ λάβῃ ἕκαστος αὐτῶν τρίτος βαθμὸν ἀξιοματικῶν καὶ νὰ ὑπηρετῆται ἐν τοῖς καφενεῖοις τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ ἀκολούθου, φέροντος τὴν καπνοσύριγγά του· ἀπῆλθον δὲ διπλοῦς μισθοὺς καὶ τοῖς πλεῖστοις σιτηρῆσια, καὶ στασιάσαντες ἐφόνευσαν τὸν Σουηδὸν φιλέλληνα Σῆς, προτρέψαντα αὐτοὺς νὰ ἡσυχάσωσι. Θορυβοῦντες εἰσώρησαν εἰς τὸ οἶκημα τοῦ λόρδου Βύρωνος, καὶ προῦχώρησαν μέχρι τῆς κλίνης, ἐπ' ἧς κατέκειτο ἀσθενῶν ὁ ποιητής· ἀλλ' οὗτος τοὺς ἀπέπεμψεν ἀξιοπρεπῶς, καὶ ἀπαλύ-

σας αὐτοὺς τῆς ὑπηρεσίας του παρητήθη τῆς κατὰ τῆς Νκυπάρχου ἐστρατείας. Οἱ ἀδιάκοποι ὕμνος νευρικοί ἐρεθισμοὶ καὶ τὸ δηλητηριώδες κλίμα τοῦ Μεσολογγίου ἠπείλουν νὰ ἐξαντλήσωσιν αὐτὸν παντελῶς καὶ νὰ ὑποσκάψωσιν ὅλως τὴν ἐξησθηνημέρην ἄλλως ὑγείαν του. Τὴν πρωΐαν τῆς 22 Ἰανουαρίου 1824 ἀπήγγειλαν εἰς τοὺς ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτοῦ συνηγμένους φίλους του τὸ κατωτέρω ποίημα «Εἰς τὴν ἔκτην καὶ τριακοστὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων μου», ἐν ᾧ τοσοῦτον στενωπῶς εἶνε συνυφασμένη ἡ προσωπικότης τοῦ ποιητοῦ, ὅπως ἐν παντὶ ὅ,τι ἔγραψεν ὁ Βύρων.

Εἰς τὴν τριακοστὴν ἔκτην ἐπέτειον ἡμέραν
τῶν γενεθλίων μου.

Ἡ καρδιά μου καιρὸς εἶναι ἀνερώτευτη νὰ ζῆ,
Ἄφ' οὗ ἔπαυσε ν' ἀνάφθῃ 'ς ἄλλους φλόγα ἔρωτικῆ·
Πλὴν ἂν ἔπαυσε ν' ἀνάφθῃ 'ς ἄλλους φλόγα ἔρωτικῆ
Ἡ καρδιά μου πάντα θέλει μὲ τὸν ἔρωτα νὰ ζῆ.

Μοῦ ἐμαράνθησαν τὰ νεύατα, πᾶνε τ' ἄνθη κ' οἱ καρποὶ
Τῆς ἀγάπης· τώρα τάφος καὶ καυμὸς μ' ἀκαρτερεῖ.
Μὲ θειαφότοπον ὁμοιάζει τῶν στηθῶν μου ἡ φωτιά·
Ὅπου καίεται καὶ δὲν καίει, εἶν' νεκροκάυστη πυρά.

Φόβοι, ἐλπίδες, πόνοι, ζάλαι, τὴν καρδιά μου δὲν κινῶν,
Δὲν ἰσχύει μὴτ' ἡ ἀγάπη, 'ς τὸν ζυγὸν πλὴν μὲ κρατοῦν.
Μακροῦ τῶρ ἀπ' τὴν ψυχῆν μου, μακροῦ τέτοιοι σοχασμοί,
Εἰς τὸν τάφον τώρα ἡ δόξα τὸν ἀνδρεῖον ξεπροβοδεῖ.

Καὶ τοῦ κλειτὰ μάτια ἂν πῆσθ θῆμα τῆς ἐλευθερίας.
Τῆρα γύρω μας τουφέκι, φλάμπουρο, δόξα, Ἑλλάς!
Ὁ Σπαρτιάτης βασταμμένος 'ς τὴν ἀσπίδα ἕνα καιρὸν
Πλεῖο ἐλευθέρως δὲν ἦτον ἀπ' τὸν τωρινὸν Γραικόν.

Ψυχὴ, ξύπνησε, ψυχὴ μου, τὴν Ἑλλάδα δὲν ξυπῶ —
Ἐξυπνῆ εἶναι ἡ Ἑλλάς μου! — Ψυχὴ ξύπν' ἀπ' τὸ βυθό.
Τὴν ἀθάνατη στοχάσου, τὴν οὐράνια πηγή
Ποῦ ποτίζει τὸ κορμὶ σου· ὅθεν ἦλθες τρέξῃ ἐκεῖ.

Πάθη ὅπου ξανακνειώνουν καταπάτα τα, ψυχῆ,
Ἄχρηστο γιὰ μὲ τοῦ κάλλους εἶν' τὸ γέλιο κ' ἡ ὀργή.
Ἄν τὴν νεύότη σου λυπᾶσαι, γιατί' θέλεις πλεῖο νὰ ζῆς;
Τῆς τιμῆς ἐδῶ εἶν' ὁ τάφος· τρέξε αὐτοῦ νὰ σκοτωθῆς.

Δὲν σοῦ μένει παρὰ νὰ εὕρῃς ὅ,τι ἐγύρευες παντοῦ
Καὶ νὰ τὸ εὕρῃς δὲν ἔμπορῶσαι, μνήμ' ἀνδρὸς πολεμικοῦ.
Βρίσκοντάς το, κύττα γύρω, πιάσ' τὴν θέσι που ποθεῖς
Γιὰ τὴν δόξαν πολεμόντας, πῆσ' ἐκεῖν' ἀναπαυθῆς.

Ἡ ἔκτη καὶ τριακοστὴ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἐπέτειος τῆς γεννήσεως τοῦ Βύρωνος, καὶ τὸ ποίημα ἐκεῖνο ἦν τὸ κύκνειον αὐτοῦ ἄσμα. Ἐξελθὼν ἔφιππος εἰς περίπατον τὴν 7 Ἀπριλίου μετὰ τοῦ κόμητος Γάμβα, τρεῖς μίλια μακρὰν τοῦ Μεσολογγίου κατελήφθη ὑπὸ αἰφνιδίου θυσῆλλης καὶ καταιγίδος, ὁποῦ εἰσὶ συνηθέσταται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἔαρ. Ὅτε δὲ διάβροχοι καὶ ἀσθμαίνοντες ἔφθασαν πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ Μεσολογγίου, δὲν συνήνεσεν ὁ Βύρων νὰ μεταβῇ πεζὸς οἰκᾶδε, ἀλλὰ, καίπερ τοῦ Γάμβα ἀποτρέποντος, ἐπέβη ἀκατίου καὶ διεπαιώθη οὕτω διὰ τοῦ τενάγους εἰς τὴν οἰκίαν του, ὅπου σφοδρότατον ῥίγος πυρετοῦ τὸν κατέλαβεν. Ὁ ἰατρός αὐτοῦ Βροῦνος διέταξεν ἀραιμάξιν, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀντέστη πεισμό-

νος ἐπὶ τινὰς ἡμέρας¹, καὶ ἐνέδωκε μόνον ἐπὶ τῇ ἀπειλῇ, ὅτι ἠδύνατο νὰ τῷ ἐπέλθῃ παραφροσύνη, ἣν ἰδίως ἐφοβείτο. Ἀλλ' ἡ ἐγχείρησις ἦτο βραδεῖα πλέον. Ὁ πυρετὸς ἐπῆλθε σφοδρότερος ἢ πρότερον, συμπτώματα ἐγκεφαλίτιδος ἀνεράνησαν, καὶ τὴν 17 Ἀπριλίου πάντες ἐν Μεσολογγίῳ προσεδόκων τὰ χειρίστα. Μετὰ μεσημβρίαν τῆς 18 ἐξέστη παντελῶς τῶν φρενῶν, καὶ ἀσυνάρτητοι μόνον φράσεις ἐξήρχοντο τῶν χειλέων αὐτοῦ, ἐλάλει δὲ περὶ τῶν φιλάτων αὐτῷ συγγενῶν καὶ περὶ τῆς Ἑλλάδος «Ἑλλάς!» ἐκραζε· «σοὶ ἔδωκα πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ δώσῃ ἄνθρωπος· τὴν περιουσίαν μου, τὸν καιρὸν μου, τὴν ὑγείαν μου, καὶ αὐτὴν τώρα τὴν ζωὴν μου· εἶθε ἡ θυσία μου ἀποθῆ εἰς ἀγαθὸν σου!» Περὶ τὴν ἔκτην τῆς ἐσπέρας ὦραν εἶπεν εἰς τὸν πιστὸν ὑπηρετήν, ὅστις ἐκράτει κλαίων τὰς χεῖράς του «Τώρα πηγαίνω νὰ κοιμηθῶ», καὶ στραφείς ἐβυθίσθη εἰς βαθὺν ὕπνον. Ἦνοιξε δὲ ἄπαξ ἔτι τὴν ἐσπέραν τῆς 19 τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τοὺς ἔκλειτε πάλιν εὐθύς. Ἐκεῖνο ἦν τὸ ἔτχατον τῆς ζωῆς του σημεῖον, καὶ ἡ καρδιά, ἣτις εἶχε πάλαι τοσοῦτον θερμὴ ὑπὲρ παντὸς μεγάλου καὶ ὠραίου δὲν ἔπαλλε πλέον.

Ἐν Μεσολογγίῳ ἀνεμένετο ἀνησύχως ἡ ἔκβασις τῆς ἀσθενείας· τὴν 18 δὲ Ἀπριλίου, Κυριακὴν τοῦ Πάσχα, μόλις ἤκούετο, ἐκπνεῶν εἰς τὰ χεῖλη τῶν Ἑλλήνων, ὁ σωτήριος χαιρετισμὸς: «Χριστὸς ἀνέστη». Πρὶν ἢ συγχαρῶσιν ἀλλήλοις ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τῆς χαρμοσύνης ἡμέρας, ἠρώτων ἐναγωνίως: Πῶς ἔχει ὁ λόρδος Βύρων;

Γενικὴ ὑπῆρξεν ἡ κατάπληξις καὶ τὸ πένθος ἅμα τοῦ θανάτου ἀγγεληθέντος.

Τὸ μέγα ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς, λέγει ὁ Τρικούπης ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγώνος ἐν μέσῳ ἄκρας ἀπορίας μεγαλοδωρία του, τὰ κακὰ, ἅτινα ὑπέφερε δι' ἀγάπην τῆς Ἑλλάδος, αἱ λαμπραὶ ἐλπίδες, ἃς ἐφαίνετο ἐγγὺς νὰ πραγματοποιήσῃ, ἀκοῦν νὰ δειξῶσι τί ἔχασαν οἱ Ἕλληνες καὶ τί ἠσθάνθησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ του· ἕλαστος τῶν Ἑλλήνων δυστύχημα ἴδιον ἐθεώρησε τὸ δυστύχημα τοῦτο τῆς πατρίδος του καὶ ἔκλαυσε κλαυθμὸν μέγαν· «πένθος ἡμέρα», εἶπεν ὁ διευθυντὴς διατάττων τὰς ἐπιθανατίους τιμὰς του, «πένθος ἡμέρα ἐγειναι δι' ὅλους ἡμᾶς αἱ παρούσαι χαρμώσουσι ἡμέρα τοῦ πάσχα»· καὶ εἶπε τὴν ἀλήθειαν· ὅλοι ἐλησμόνησαν τὸ πάσχα ἔχοντες ἐμπροσθέν των τὸν θάνατον τοιοῦτου ἀνδρὸς.

Τὴν ἐπαύριον δὲ τοῦ θανάτου, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, 37 κανονίαι, ἰσάριθμοι τῶν ἐτῶν τοῦ ἀποθανόντος, ἀνήγγειλαν τὸ μέγα δυστύχημα. Συγχρόνως ἐδόθη διαταγὴ νὰ κλείσωσι τρεῖς ἡ-

1. «Πῖνον, εἶπε τῷ ἱατροῦ του ἐπιμένοντι νὰ τὸν φλεβοτομήσῃ καὶ κατ' ἄρχας μὴ εἰσακούσῃ, «πῖνον ὅλα τὰ ἱατρικά σου, ἀλλ' οὐδὲ μίαν βανίδα αἵματος γύρω κείμενος ἐπὶ κλίνης. Πρόθυμος εἶμαι νὰ τὸ γύσω ὅλον ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης».